

Handelings- onderzoek: puzzelen met publieksbereik

Wim Burggraaff en Mieke Klaver

Wim Burggraaff en Mieke Klaver interviewden bewoners van een Haagse flat over hun vrijetijdsbesteding en culturele beleving. In dit artikel leggen ze uit hoe handelingsonderzoek een goed instrument kan zijn om participatie in beweging te zetten.

‘Zowel het aanbod van cultuur als het bezoek is tussen 2009 en 2016 in de meeste cultuursectoren toegenomen. Vooral het bezoek aan tentoonstellingen in musea en films laten een flinke groei zien in het aantal bezoeken. (...) Dat laat onverlet dat er doelgroepen zijn die we minder goed bereiken. Het publiek van een aantal klassieke podiumkunsten vergrijsst. Het cultuurbeleid moet bij de tijd blijven om meer mensen, vooral ook jongere generaties aan te spreken met andere verhalen en cultuurvormen. Dat zal de komende jaren een aandachtspunt zijn in het cultuurbeleid.’ (Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, 2018, p. 7)

Dit citaat uit de recente cultuurbrief *Cultuur in een open samenleving* beschrijft een taaie controversie van ons cultuurbeleid: ondanks vele interessante initiatieven trekken een aantal klassieke cultuurvormen nog steeds een grijs, hoogopgeleid en weinig cultureel divers publiek.

Dat culturele instellingen moeite hebben om nieuw en divers publiek te bereiken heeft voor een groot deel te maken met de manier waarop we begrippen als ‘cultuur’ en ‘kunst’ geframed hebben en hoe we omgaan met fenomenen als ‘schoonheid’ en ‘betekenis’ in ons dagelijks leven. Daar hebben we ongeveer een eeuw geleden een aantal specifieke vormen voor bedacht, zoals het museum en de schouwburg. Het is tijd om met een nieuwe blik naar ons culturele leven te kijken. Er zijn mogelijk nieuwe manieren om met schoonheid en betekenis om te gaan, en deze hoeven niet voor alle mensen hetzelfde te zijn.

Culturele beleving

In een flat in een Haagse stadswijk hebben we onderzoek gedaan naar thema’s die spelen bij culturele beleving van de bewoners. Het onderzoek richtte zich op het culturele leven van wijkbewoners dat je nauwelijks terugziet in de statistieken van cultuurbezoek of cultuurbeoefening. Het vertrekpunt was hun dagelijks leven. Het ging er niet om het huidige aanbod (voorstellingen, tentoonstellingen, lesaanbod enzovoort) beter proberen te vermarkten, maar om een beter begrip te verkrijgen van de brede culturele praktijk van de wijkbewoners.

We gingen in gesprek met bewoners van een flat aan de rand van Den Haag. De gesprekken gingen over wat mensen in hun vrije tijd doen, wat hen bezighoudt en wat ze mooi en belangrijk vinden. In dezelfde flat hebben we ook twee interventies opgezet en uitgevoerd, met als startpunt de verhalen van de flatbewoners over ‘schoonheid’ en ‘betekenis’. Zo maakten we de brug van onze bevindingen uit de interviews en observaties naar de professionele praktijk.

Ons onderzoek geeft een beter zicht op het culturele leven van de flatbewoners en legt daarmee de basis voor een nieuw frame voor

cultuurparticipatie.¹ Hiermee willen we een impuls geven aan beleidsmakers en professionals in het culturele veld.

Met ons onderzoek sluiten we aan bij een aantal onderzoekstradities. Hieronder werken we een daarvan, handelingsonderzoek, ook wel actieonderzoek genoemd, verder uit.

De methode van handelingsonderzoek

Handelingsonderzoek kent een breed en veelkleurig palet van verschijningsvormen. De oorsprong ligt deels in het vormingswerk in buurten, in de bevrijdingstheologie, in democratiseringsbewegingen in Latijns-Amerika en in (pedagogisch) onderwijsonderzoek.

Het gaat om lerend onderzoek op basis van een interventie in de praktijk. Belangrijke kenmerken (Boog, 1999; Kemmis, McTaggart, & Nixon, 2014) zijn de focus op verandering en verbetering van de (sociale) praktijk van de onderzochten en hun gelijkwaardige deelname aan het onderzoek. Het is daarmee een vorm van participatief onderzoek (Boog, 2007).

Deze vorm van onderzoek benut bekende methoden van dataverzameling (Van Lieshout, Jacobs, & Cardiff, 2017), zoals interviews, focusgroepen, participerende observatie en vragenlijsten, maar kenmerkend voor handelingsonderzoek is dat daaraan een participatieve interventie vooraf gaat, en geen klassiek onderzoeksdesign. Hierin komen onderzoekers en onderzochten gezamenlijk tot ervaringen en de bijbehorende verhalen. Interventies met een creatief karakter (bijvoorbeeld door het gebruik van beeld, dans of theater) raken dikwijls ook aan een diepere laag van belichaamde kennis en openen daarmee ruimte voor nieuwe betekenisgeving (Van Rosmalen, 2002).

Ook de methoden van data-analyse liggen in het verlengde van de bekende vormen van dataverzameling binnen het kwalitatief en kwantitatief onderzoek.

Vanwege de nadruk op leren en het bewerkstelligen van verandering bij deelnemers gebruiken leraren, verpleegkundigen en andere professionals in de zorg en sociaal werkers deze methode vaak. Ze is ook heel geschikt voor de domeinen cultuureducatie en cultuurparticipatie.

Handelingsonderzoek is een vorm van praktijkgericht onderzoek zoals vooral toegepast binnen de lectoraten in het hbo. Voorbeelden voor cultuureducatie zijn dan ook vooral te vinden in de onderzoeksagenda's van de op educatie gerichte lectoraten aan de kunstvakhogescholen en het onderzoek binnen de master kunsteducatie (Hoekstra & Groenendijk, 2016). Daarnaast vinden ook een aantal handelingsonderzoeken naar cultuurparticipatie plaats.

1 In ons onderzoek gebruiken we een brede definitie van cultuurparticipatie, die zowel de productie als consumptie van cultuur kan omvatten (zie ook Bisschop Boele, 2017).

Een mooi voorbeeld is het Britse programma 'Creative People and Places', dat zich richt op plekken waar mensen wonen die laag scoren op cultuurdeelname. De 21 projecten die zij steunen, zijn opgezet als actieonderzoek (zie www.creativepeopleplaces.org.uk/).

Op basis van gevonden praktijken en verhalen van de flatbewoners hebben we vernieuwende vormen van cultuurparticipatie (interventies) ontworpen. Handelingsonderzoek past hier heel goed, omdat we de interventies samen met de flatbewoners (de onderzochten) hebben opgezet en ook uitgevoerd (Boog, 2007). Deze aanpak zorgde er bovendien voor dat we als onderzoekers en onderzochten een gemeenschappelijke taal spraken (Kemmis et al., 2014). Hiermee kunnen we concreet invulling geven aan de doelstelling van ons onderzoek, namelijk adviezen formuleren voor publieksbereik voor beleidsmakers en professionals in het culturele veld.

Hieronder werken we de twee interventies verder uit:

1. *De flatpuzzel*: een participatie-experiment vanuit de leefwereld van de bewoners
2. *De Flat*: een theatervoorstelling als afsluitende activiteit van ons veldwerk in de flat, een verbeelding van de leefwereld van de bewoners

Interventie 1: Flatpuzzel

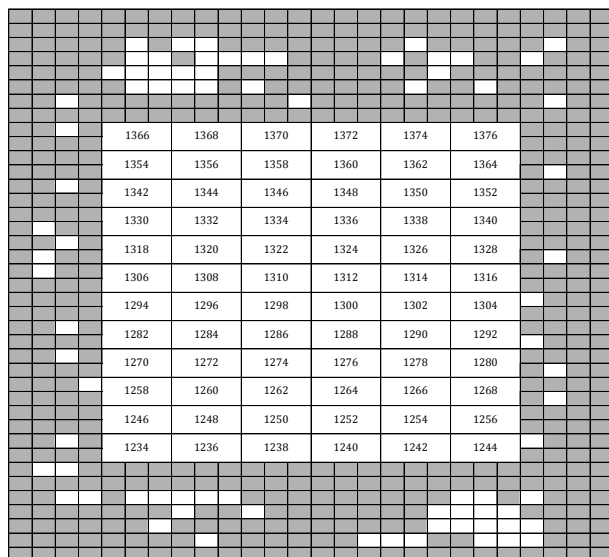
Halverwege de onderzoeksperiode ontstond het idee om een legpuzzel in te zetten als interventie en onderdeel van ons onderzoek in de flat. In een aantal interviews was naar voren gekomen dat bewoners legpuzzels maakten. 'Puzzelen, dat is het enige wat ik nog weleens leuk vind. Maar dat is omdat ik mijn hoofd dan op niks hoeft te zetten', vertelde Mirjam (53).

In handelingsonderzoek is het belangrijk om de onderzochten, in dit geval de flatbewoners, te betrekken bij de opzet en uitvoering van de interventie. Daarom zochten we contact met deze Mirjam en vroegen we haar om de supervisie over de puzzel op zich te nemen. Ze was meteen enthousiast en voelde zich mede-eigenaar van de interventie.

We namen een foto van de flat als uitgangspunt voor de legpuzzel. De puzzelrand legden we zelf, maar de overige stukjes werden verdeeld: ieder huishouden kreeg er acht. De puzzelstukjes werden in envelopjes gestopt en verdeeld over de 72 brievenbussen (zie schema 1). Alle bewoners werden per brief uitgenodigd hun stukjes te komen leggen. Daarna wachtten we, met enige spanning, op de respons. De flat was aan zet. Van maandag tot vrijdag kwam er een tafeltje in de hal waarop bewoners de puzzelstukjes konden leggen. Op vrijdagmiddag organiseerden we een feestelijke bijeenkomst met verloting. Het werd een verrassend groot succes. Vanaf dag één gingen de flatbewoners aan de slag met de puzzel. Uiteindelijk leverden 65 van de 72 huishoudens een bijdrage (zie schema 2).

Schema 1. Puzzelstukjes per huisnummer

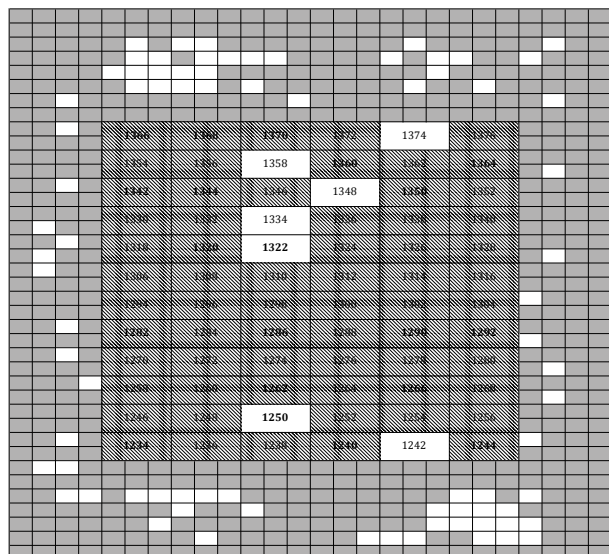
Elk stukje werd opgenomen in een schema; zo werd zichtbaar welk huishouden er meedeed.

1366	1368	1370	1372	1374	1376
1354	1356	1358	1360	1362	1364
1342	1344	1346	1348	1350	1352
1330	1332	1334	1336	1338	1340
1318	1320	1322	1324	1326	1328
1306	1308	1310	1312	1314	1316
1294	1296	1298	1300	1302	1304
1282	1284	1286	1288	1290	1292
1270	1272	1274	1276	1278	1280
1258	1260	1262	1264	1266	1268
1246	1248	1250	1252	1254	1256
1234	1236	1238	1240	1242	1244

Schema 2. Participatie

Dit schema laat zien welke mensen er meededen (gearceerde vlakjes). De verwachting was dat mensen, die niet aan de interviews wilden meedoen, ook niet wilden participeren in de legpuzzel (**vette** nummers). Bij twee van de negen huisnummers was dit het geval, terwijl zestien anderen die niet mee wilden doen met de interviews, wel deelnamen aan de puzzel. Een aantal bewoners reageerde niet of was bijvoorbeeld op vakantie (witte vlakjes).

1366	1368	1370	1372	1374	1376
1354	1356	1358	1360	1362	1364
1342	1344	1346	1348	1350	1352
1330	1332	1334	1336	1338	1340
1318	1320	1322	1324	1326	1328
1306	1308	1310	1312	1314	1316
1294	1296	1298	1300	1302	1304
1282	1284	1286	1288	1290	1292
1270	1272	1274	1276	1278	1280
1258	1260	1262	1264	1266	1268
1246	1248	1250	1252	1254	1256
1234	1236	1238	1240	1242	1244

Naast deze kwantitatieve analyse van de deelname hebben we ook via observaties en informele gesprekken de reacties van de deelnemers vastgelegd. De puzzel was de aanleiding voor diverse nieuwe ontmoetingen. 'U bent mijn buurvrouw, maar ik heb nog nooit met u kennisgemaakt', zei een van de bewoners tegen een medepuzzelaar. Haar viel de Amsterdamse tongval van haar buurvrouw op, die had zij zelf ook. Tijdens de verloting waren er veel vergelijkbaar positieve reacties: 'Komen er meer van dit soort activiteiten?' en 'Is de puzzel te koop?'. In het winkelcentrum omhelsde een flatbewoonster een van de onderzoekers: 'U bent toch van die puzzel? Ik vond het zo geweldig!' De puzzel hangt, op verzoek van de bewoners, nu ingelijst in de hal van de flat. Als symbool van de kracht van een eenvoudige en verbindende activiteit.

Interventie 2: De Flat

Uitgangspunt bij deze interventie was om de leefwereld van de flatbewoners te verbeelden, waardoor zij letterlijk iets terugkregen van zichzelf en de eigen verbeeldingskracht geprikkeld zou worden. Mogelijk leverde dat nieuwe en onverwachte verbindingen op tussen de verschillende leefwerelden van de bewoners.

Samen met de stadsprofessional (een expert in sociaal-culturele activiteiten en interventies in de stedelijke context) die al bij het onderzoek betrokken was, werkten twee kunstenaars uit de buurt gedurende vier maanden aan de interventie. Gekozen werd om een voorstelling te maken die was geïnspireerd op de uitkomsten van de interviews.

Werkproces

Ook nu was de opzet van de interventie een coproductie van de onderzoekers, de kunstenaars en de flatbewoners (de onderzochten). De kunstenaars kregen verhalen van flatbewoners mee die we hadden opgetekend tijdens ons veldwerk in de flat. Daarnaast gingen ze zelf contacten leggen met verschillende bewoners. In een logboek deden we gedurende de voorbereidingen verslag van het proces en de uitkomsten van contacten met bewoners.

De kunstenaars zochten contact met het buurthuis schuin tegenover de flat. Een groep oudere autochtone bewoners van de flat had dit opgezet. Een leidende figuur in het buurthuis was enthousiast over het idee om een voorstelling te maken. Hij zou brieven aan de bewoners schrijven en ze uitnodigen voor een bijeenkomst waar bewoners ideeën konden bespreken. Helaas werd deze sleutelfiguur geveld door een ernstige, terminale ziekte. Een kleine groep bewoners stelde daarom voor het project in de ijskast zetten, omdat zij het in deze omstandigheden ongepast vonden om het project door te laten gaan. Na enige aarzeling besloten we toch vast te houden aan onze planning.

Een aantal citaten uit interviews met bewoners hingen we op in de hal van de flat. Een van de bewoners, die haar eigen uitspraak zag hangen, begon spontaan te breien aan een sjaal, die uiteindelijk in de voorstelling gebruikt werd: 'Ja ik kan alleen maar dassen breien hoor. Ik barst van de dassen. Alle kleurtjes' Carla (61).

Op basis van de citaten hebben de kunstenaars in de aanloop naar de voorstelling diverse activiteiten, workshops en huisbezoeken gedaan. Dit leverde nieuwe input en contacten op. Op basis daarvan is een script geschreven. Tien bewoners werkten actief mee aan de voorstelling.

Bij sommige bewoners bleef weerstand bestaan, zoals dit logboekfragment laat zien. Het is ongeveer een week voor de voorstelling en we zitten met acht personen beneden bij de brievenbussen in de hal van de flat:

Af en toe komen bewoners voorbij. Sommige kijken wat verstoord, omdat ze niet bij hun brievenbus kunnen. Op de vraag of ze dinsdag (de avond van de voorstelling) komen, reageren de meesten aarzelend. Buiten hoor ik een chagrijnig kijkende oudere vrouw op een fiets zeggen: 'Kan jij de twee wijven niet rustig krijgen?' Een passerende bewoonster geeft aan dat dinsdagavond geen handige avond is want 'zeker tien man zitten daar' (ze wijst met haar hoofd richting het buurthuis). Dinsdagavond is kaartavond. Hoe laat dan? vragen we. Kunnen ze dat niet een keer skippen? 'Nee! Die kaartavond gaan ze niet overslaan!'

Een week voor de voorstelling kreeg elke bewoner een persoonlijke uitnodiging in de brievenbus en hingen we affiches op elke etage bij de lift. Na één dag was het affiche op de vierde etage verdwenen... Een boze bewoner?

Voorstelling

De voorstelling, die op etages in de flat plaats vond, werd bezocht door zo'n veertig mensen. We hadden het bewust klein gehouden en vrijwel geen 'externen' uitgenodigd, het was bedoeld voor de flat. Dat de interventie intens was beleefd bleek uit de nagesprekken. Een van de bewoners sprak ons aan: 'Ik wil mijn excuses aanbieden, ik stond in het begin zeer negatief tegenover dit alles. Maar het is zo onverwacht mooi, ik heb veel dingen gehoord die ik niet wist. Bedankt daarvoor.'

Ook mensen die er niet waren, voelden zich betrokken, zo bleek in de week na de voorstelling toen we het fotoboek van de voorstelling naar de flat brachten. We werden uitgenodigd bij een van de bewoners die niet bij de voorstelling was. Hij zei stellig dat we de voorstelling 'echt verkeerd gepland' hadden, want dinsdagavond was de kaartavond in het buurthuis en daardoor kon hij helaas niet komen. Hij had er wel goede verhalen over gehoord...

Ons oog viel op de deur naar de slaapkamer met daarop een van de posters die we voor de voorstelling gemaakt hadden. Het was zijn eigen uitspraak 'Ik ben geen televisieman'. Hij vertelde: 'Ja, die heb ik meegepikt, ik vond hem zo leuk en ook die mooie poster van de flat. Die heb ik in mijn slaapkamer opgehangen!' Het raadsel van de verdwenen poster op de vierde etage was daarmee opgelost.

Conclusie en discussie

Op basis van de begrippen schoonheid en betekenis hebben we twee interventies opgezet en uitgevoerd met en voor flatbewoners in Den Haag. Het

ging om spel (als activiteit) en theater. In beide interventies lag de focus op het samen leven in de flat. Van onze participerende observatie, informele gesprekken en reflectie van de betrokken kunstenaars hebben we regelmatig verslag gedaan in ons logboek. Daarnaast hebben we het aantal deelnemers per interventie in kaart gebracht.

Als reflectie op het samen leven in de flat konden we bij de deelnemers op een aantal punten indicaties van veranderingen waarnemen. We geven drie voorbeelden op basis van de indeling van Kemmis en collega's (2014):

- *Sayings*: verandering in wat deelnemers zeggen en denken, en in de begrippen waarmee ze betekenis geven aan hun wereld
Uitspraak van een flatbewoner na afloop van de voorstelling: 'Ik wil mijn excuses aanbieden, ik stond in het begin zeer negatief tegenover dit alles. Maar het is zo onverwacht mooi, ik heb veel dingen gehoord [over mede-flatbewoners] die ik niet wist. Bedankt daarvoor.'
- *Doings*: verandering in wat deelnemers doen en de randvoorwaarden die dat doen mogelijk maken
Drie maanden na de voorstelling vertelde een van de flatbewoners: 'Er hangt nu allemaal kerstversiering beneden in het portiek. Zo leuk! Die was er voorgaande jaren niet. Ik denk dat het komt door die dingen die jullie georganiseerd hebben.'
- *Relatings*: verandering in hoe deelnemers in relatie tot anderen staan en de manier waarop ze met anderen en de wereld communiceren
'Mevrouw (..) vindt het puzzelproject heel leuk. Het brengt mensen bij elkaar. Zo vertelde een vriendin van haar uit de flat bijvoorbeeld hoe ze in gesprek kwam met een jonge vrouw uit de flat. Toen ze gebogen stond over de puzzel zei de jonge vrouw: u komt vast uit Amsterdam. Ze herkende het accent. En vervolgens hadden ze een leuk gesprekje.'

Deze interventies kunnen dus bijdragen aan het bouwen of versterken van een gemeenschap, zoals een flat. Daarnaast leveren de interventies ook inzichten op voor culturele professionals en beleidsmakers die zich richten op het bereiken van nieuw publiek. Per interventie vatten we de opbrengsten kort samen.

De flatpuzzel was een vrij simpele interventie met een groot aantal deelnemers. Ze vergde weinig inspanning; mensen hoefden alleen puzzelstukjes aan te leggen. Toch was deze schijnbaar simpele interventie van betekenis voor verbindingen in de flat, ook omdat het over samen leven in de flat ging. Er vonden nieuwe ontmoetingen plaats en er was een duidelijke vraag naar 'meer'. Hieruit spreekt een behoefte aan verbondenheid.

Hetzelfde kwam naar voren tijdens de interviews. Het belang van sociale activiteiten kwam in vrijwel alle gesprekken ter sprake, variërend van het bijwonen van een kerkdienst met koffie na afloop, tot samen een dvd kijken of bezoek aan een evenement in de wijk.

- Koppeling van een laagdrempelige, herkenbare (spel)activiteit aan een herkenbare en verbindende identiteit van de groep beoogde deelnemers maakt grote deelname mogelijk.
- Een ambassadeur kan helpen om deelname aan een activiteit die aansluit op de leefwereld van de beoogde deelnemers te vergroten.
- Deelname aan een activiteit die aansluit op de leefwereld van de beoogde deelnemers maakt nieuw of intensivering van sociaal contact mogelijk en voorziet daarmee in een behoefte van deelnemers.

Bij de voorstelling *De Flat* was de deelname minder groot. Deelname vergde hier aanzienlijk meer inspanning. Het proces was gebaseerd op cocreatie en zowel de voorbereiding als de uitvoering waren intensief en kostten veel tijd. Het vroeg ook meer van de deelnemers. Mensen werden via de voorstelling even onderdeel van elkaars leefwereld en waardeerden dat ook. Uit de reacties bleek dat mensen zeker in elkaars leefwereld geïnteresseerd zijn.

- Koppeling van een niet per se herkenbare culturele (spel)activiteit aan een herkenbare en verbindende identiteit van de groep beoogde deelnemers maakt deelname mogelijk.
- De verbeelding van de verhalen van (een deel van) een groep van beoogde deelnemers maakt nieuw of intensivering van sociaal contact mogelijk en voorziet daarmee in een behoefte van deelnemers.

Dergelijke interventies gaan niet vanzelf. Ze vragen om een intensieve voorbereiding en tijdsinvestering. Ook vraagt men zich weleens af of deze interventies wel 'duurzaam' zijn. Met andere woorden: is het al die moeite wel waard? Wij denken van wel. Aansluiting op de ervaringen van 'schoonheid' en 'betekenis' vergroot het begrip van de leefwereld van potentiële deelnemers van cultuuractiviteiten. Door voort te borduren op de verhalen van de bewoners bouw je aan een connectie. Het geeft programmamakers van culturele instellingen de mogelijkheid tot het aangaan van verbindingen met (toekomstig) publiek vanuit hun eigen motieven. Bovendien zijn er indicaties dat deze manier van werken verandering teweeg kan brengen in het praten, doen en de onderlinge relaties van mensen.

Wim Burggraaff is docent en onderzoeker aan de Haagse Hogeschool.
E W.Burggraaff@hhs.nl

Mieke Klaver is docent en onderzoeker aan de Haagse Hogeschool.
E a.m.klaver@hhs.nl

Literatuur

Bisschop Boele, E. (2017). *Op zoek naar de betekenis van cultuurparticipatie*. Utrecht: LKCA.

Boog, B. (1999). Handelingsonderzoek. In B. Levering & P. Smeyers (Eds.), *Opvoeding en onderwijs leren zien. Een inleiding in interpretatief onderzoek* (pp. 214-232). Amsterdam: Boom.

Boog, B. (2007). Handelingsonderzoek of Action Research. *KWALON*, 12(1), 13-19.

Hoekstra, M., & Groenendijk, T. (2016). Onderzoek in de masteropleiding kunsteducatie: een stand van zaken. *Cultuur+Educatie*, 44, 77-90.

Kemmis, S., McTaggart, R., & Nixon, R. (2014). *The Action Research Planner. Doing Critical Participatory Action Research*. Singapore: Springer Science & Business Media.

Lieshout, F. van, Jacobs, G., & Cardiff, S. (2017). *Actieonderzoek: Principes voor verandering in zorg en welzijn*. Assen: Van Gorcum.

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. (2018). *Cultuur in een open samenleving*. Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.

Rosmalen, J. van. (2002). *Het woord aan de verbeelding. Spel en kunstzinnige middelen in het sociaalagogisch werk*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum.